

(5)
KULT, HAKİMİYYƏT VƏ LİDERLİK
Mustafa TUNCER¹⁴

Xülasə

Kult, hakimiyyət və liderlik

Bu məqalədə kultun hakimiyyət və liderliklə sıx əlaqələri və qarşılıqlı təsirlərini makro- və mikrostruktur müstəvilərdə təhlil və təsvirinə cəhd edilir. Harizmalı liderin və ənənəvi hakimiyyətin qarşılıqlı fəaliyyəti, social sistemə harizmaliliderin təsirləri, xarizmalı hakimiyyətin və liderin social tipləri açıqlanır.

Anahtar kelimələr: kult, hakimiyyət, harizmalı lider, ənənəvi hakimiyyət, iyerarxlı sosial sistem, müqəddəs məkan

Abstract

Cult, power and leadership

In this article an attempt is made to analyze the cult in close connections with power and leadership phenomena on macro- and micro structural levels. A special attention is paid to the interactions between charismatic leadership and traditional power, the effects of a charismatic leader upon the social system, the types of charismatic leadership and power are examined.

Keywords: Cult, power, charismatic leader, traditional power, hierarchic social system, sacred space

Giriş

Kult sisteminin ən vacib elementlərindən biri lider anlayışıdır. Sosioloji hadisə kimi kult qrupuna üzvlük, hətta kultun uğuru mənəvi rəhbərin yaxud liderin hakimiyyətindən çox asılıdır. Problem harizmalı liderin sosial sistemə təsirlərini, konkret olaraq ənənəvi hakimiyyət strukturunda oynadığı rolları, kult üzvlərinin qrupdaxili sosial statuslarını və rollarını açıqlamaqdan ibarətdir. Əsas diqqət lider kateqoriyasının sosioloji aspektləri üzərində cəmləşdirilir.

1. Xarizmatik liderlik və ənənəvi hakimiyyət

Kultun ən səciyyəvi əlamətlərindən biri mənəvi rəhbər, müəllim yaxud liderin dominantlığı yaxud hakimiyyətidir. Lider eyni zamanda kultun yaradıcısı və şərhçisidir. Digər ibadətçilər, köməkçilər və dini xadimlər kulta yaxud məzhəbə loyallıq göstərməlidir. Üzvlük və kultun uğuru liderə olan itaət, ona göstərilən təzim, hörmət və sərrancamlarını qeydsiz-şərtsiz yerinə yetirilməsindən asılıdır. Liderin üzvlərin həyatına təsiri və onların fərdi həyatında oynadığı rol son dərəcə əhəmiyyətlidir. Kult üzvləri kəmiyyətcən artdıqca, kult iyerarxik struktur kəsb etməyə başlayır. Bu cür iyerarxiya liderə vaxta qənaət etməkdən savayı, həm də hər bir üzvü yaxud şagirdi təlimləndirmək və onu nəzarəti altında saxlamağa imkan verir. İyerarxlar üzrə rütbə yüksəlişi üzvlərin göstərdiyi sadıqlıq, etibar və etdikləri koməkliyin müqabilindədir, başqa sözlə kult fəzilətlərinə nə dərəcədə yiyələnəməyin nəticəsidir. Bəzən yuxarı rütbələri tutanlar bir-birilə qohumluq telləri ilə bağlı olur və

¹⁴ Azərbaycan BDU Disserdanti

bu kultdaxili loyallığı ailənin vasitəçiliyi ilə möhkəmləndirmək işində olduqca faydalı olur. Bütövlükdə kult liderinin məqsədi – hakimiyyət idi.

Müasir dövrümüzdə liderin məqsədi puldur və hakimiyyət məqsədə çatmaqdan ötrü əsas vasitədir. Hakimiyyət – liderin və onun etiqadının ardıcılıarı tərəfindən qeydsiz-şərtsiz qəbul olunması və liderin öz tərəfdarlarının, qrup üzvlərinin ağına və davranışına sahib olmasıdır. Bu cür dini sadıqlıq və təzim müəyyən psixoloji direktiv və sərəncamların yaxud sanksiyaların vasitəsilə həyata keçirilir. Tarixən kultun forma və məqsədləri müəyyən cəmiyyət və mədəniyyət tipindən asılı olmuşdur. Bu baxımdan əski dini kultları, həmçinin onların məqsəd və funksiyalarını müasir dünyəvi, siyasi və ideoloji kultlardan fərqləndirmək vacibdir.

Lakin burada bizim diqqətimizi əsasən əski dini-xarizmatik liderliyin və ənənəvi hakimiyyətin sosioloji aspektləri çəkir. Bu baxımdan Veberin sosiologiyasında xarizma anlayışı Dürheymin sosiologiyasında müqəddəs yaxud sakral anlayışına çox yaxındır. Sosiolog Parsons güman edir ki, Veber bu məsələdə Dürheymin təsiri altında olmuşdur. Qeyd etmək lazımdır ki, xarizmalı lider insanları bu və ya digər fəaliyyət növünə ruhlandırmaq və onları öz ardınca aparmaq qabiliyyətinə malikdir. Müəmmalı bir şey kimi hər birimiz öz təcrübəmizdə bu hadisəni müşahidə etsək də, lakin onu izah etməkdə çətinlik çəkirik. Bir anlayış kimi xarizma daxilən müəmmalı və çətin tərif ediləndir, lakin bir fakt daha aydın müşahidə olunur: bütün xarizmatik liderlərin başqaları üzərində dominantlığı və hakimiyyəti vardır və təbiətinə görə bu ilahi hakimiyyət yaxud talant bəşər övladı qədər qədimdir.

Ədəbiyyatın günümüzədək gəlib çatan ən qədim nümunələrindən biri Gilqamış Dastanında əbədi həyatın sirrini axtaran yarı-Allah və yarı-insan sərkərdə-kraldan bəhs edilir. O, Allahların yaşadığı yerlərdə çoxlu məcaralardan keçir və nəhayət axtardığına da nail olur, lakin son anda onu itirir, daha doqrusu sehrli qüvvələr son anda onun “şikarını” əlindən qamarlayır. O, geri dönür, axtarışının əbəs olduğunu və şəxsi ölümünün bir fakt olmağını anlayır. Təsədüfi deyil ki, “xarizma” sözünün mənşəyi Yunan Allahı Xaris-in adına bağlıdır. Xaris bərəkəti, gözəlliyi, saflığı və altruizmi təcəssüm edirdi. Bu keyfiyyətlərə və qabiliyyətlərə sahib olanlar xarizma kimi tanınırdı. Yunan sözü “charizesthai” xeyir, yaxud ilahi mənşəli talant və töhfə deməkdir.

Lakin qədim yunanlar bu anlayışı Platonun “Qorqiy” əsərində bəhs etdiyi demoqoq və irrasional liderliklə əlaqələndirmirdi, hərçənd ki, onlar həyatın təmtəraqlı və Dionisyana aspektlərini çox yaxşı anlayırdılar. Platon özü “Eliziy” (“Cənnət məkanı”) adlı sehrli kultun üzvü idi. Aristotel üçün meqalomaniya yaxud Allahlıq iddiasında olan şəxs öz ruhunun sehrli pərəstişinə uymuş nəhəng adamdır. Qədim romalılar qəhrəmanın xarizmatik gücünün Allahlardan törəndiyinə inanırdı, sonradan müqəddəs Pavel onu Allahın bərəkətindən yaranmış hədiyyə-töhfə hesab edirdi. Qədim türk və azərbaycan cəmiyyətlərində xarizmanın ən primitiv forması şamanizm idi. Şamanizm kiçik həcmli qəbilə-tayfa qruplarının və cadugarlığın dinidir. Qədim türk qəbilə-tayfa birlikləri arasında türkçəralıq, azərbaycanlılarda maqlar, Sibir, Koreya xalqları arasında həm “Allahın verdiyi xəstəlik”, həm də xəstəliyi sağaldan və insanlara şəfa bəxş edəndir.

Mirçə Eliadin qeyd etdiyi kimi, şaman “həyacanlı, daim hərəkətdə olan və yüksəlmiş” və əlavə edək ki, ekstaz texnikasına yiyələnmiş ustadır. Şaman “səmavi ürək”-lə doğulur, gənclik illərində epilepsiya ilə müşayiyyət olunan ruhi, transsezmələri və səmavi seyrələri öz təcrübəsinə çevirir. Bu gənci baş şaman kultun sirlərinə bələd edir, Allahdan yaxud Ruhdan ona vəhy gəldikdən sonra o, meditasiyaya həsr olunmaq

üçün səhra yaxud meşəyə çəkilir. Bu öz kulminasiya nöqtəsini ruhi-mənəvi yenidəndirçəlmədə tapır və şaman bu mənəbdən daxili güc, möhkəmlilik, emosional gərginlik və fəvqəl hissiqavrama, anlamaq qabiliyyətini əxz edib, ruhən “çevrilmiş şəkildə” öz qəbilə yaxud tayfasının yanına qayıdır və cadugər-sehrbaz statusunda çalışmağa başlayır. Beləliklə, yaralara məlhəm olan şaman xəstəliyi fəth edir və onu başqaların xeyrinə çevirir. Şaman müqəddəs yerləri ziyarət edir və öz tayfasının adından, onun xeyri üçün dünya ruhu ilə tayfası arasında bir vasitəçi rolunu oynayır¹⁵.

Bundan savayı, şaman psixofarmakoloji, şəfavericilik, trans hallarını böyük ustalıqla bilir və icra edir, güclü idarəetmə bacarıqları və vərdişlərinə malikdir. Şəxsi ruhi keyfiyyətlər qazanmaqla, şamanın “yüksək psixoloji gərginliyə”, sehrli, təhlükəli və fəvqəltəbii qabiliyyətlərə malik olması onun cəmiyyətdə qorxusuz və idarəolunmaz varlıq kimi statusunu müəyyən edir. Şamanın daxili narahatlığı, spesifik vərdiş və bacarıqları ona qrup daxilində hökm sürən ənənəvi müdrüklüyün faniliyinə dərinədən nüfuz etməyə, qrupun ehtiyac və maraqlarını, “xəstəliyini” (ifadə Erik Forumundur) diaqnozlaşdırmağa imkan verir, qrup üzvlərinin sosial bəlallarını sağaltmaq üçün xüsusi sərəncamlar hazırlayır.

Antropoloq Veston La Barre şamanın bacarığını “şamanın hər cür müqaviməti qıran cazibədar xislətindən axıb gələn məşum fəvqəltəbii və universal biliyi və yenilməz qüdrəti” kimi təsvir edir və əlavə edir ki, şamanın bu cür bacarığı qrup üzvlərinin “bişüür arzu və fantaziyalarını sərrast və ağılasıqmaz dəqiqliklə müəyyən etməkdən ibarətdir”¹⁶.

Bu cür qüdrət sahibi cəmiyyətdə xüsusi status qazanır, lakin ona göstərilən hörmət və təzim sevgiyə deyil, qorxuya əsaslanır. Xarizmanın müasir anlamı Maks Veberin adı ilə bağlıdır. Adı şərhərdən fərqli olaraq, Veber ilk dəfə xarizmanın və xarizmalı liderin sosioloji konsepsiyasını yaradır. O, Qərb sivilizasiyasının əsas tendensiyasını həyatın bütün aspektlərini iri miqyasda rasionallaşdırmaq prosesində görür və eyni zamanda bu tendensiyanın təhlükəli olduğunu vurğulayır: gündəlik həyatı özgələşmiş, mexaniki, mənasız və yeknəsək nizama salmaqla müasir həyat “dəmir qəfəsə” çevrilir. Lakin ideyalar, xüsusən dini ideyalar cəmiyyətə dərin təsir göstərə və bütövlükdə sosial proseslərin önəmli funksiyasına çevrilə bilər. Yeni ideyaların mənəblərindən biri xarizmalı liderlərin yaxud peyğəmbərlərin zaman-zaman tarix səhnəsində meydana gəlməsidir.

“Xarizma fərdin yaxud şəxsin müəyyən keyfiyyətidir və həmin keyfiyyətə görə şəxsə qeyri-adi, fəvqəltəbii, fəvqəlbəşəri və müstəsna bacarıqlar verilmişdir... həmin keyfiyyətlər ilahi mənşəyə malikdir. Lakin liderin ardıcılıları ona ilahi qüvvə kimi baxır, liderin tərəfdarları və ardıcılıları liderin hakimiyyətinin, həm də onun şəxsi talant və bacarıqlarının mənəbəyidir, onlarsız lider heçnədir”¹⁷. Fikrimizcə, Veberin xarizmanı “təmiz” və “adi-praktiki” iki tipə ayırması sosial struktur və sosial dəyişikliklərlə sıx bağlıdır və sosial nizamın müəyyən zaman kəsiyində stabilliyi ilə əlaqəlidir. Təmiz xarizmaya nadir hallarda, xüsusən sosial hərəkətlərin ilk mərhələlərində təsadüf edilir. “Xarizmalı cəmiyyət” bu halda öz lideri ətrafında

¹⁵Ətraflı bax:Eliade M. The Sacred and the Profane: the Nature of Religion. Orlando. Florida 1968

¹⁶Oakes L. Prophetic Charisma: The Psychology of Revolutionary Religious Personalities. New York, Syracuse University Press 1997, P. 147

¹⁷Max W. Essays in Sociology. Translated, edited, and Introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills. New York, Oxford University Press, 1958,p.245-246; Max W. Economy and Society.3 vols.Totowa, New Jersey, Bedminster Press, 1968.

birləşir və cəmiyyət öz liderinin xüsusi talantına möhkəm inanır və onunla qırılmaz emosional tellərlə bağlı olur; normal iş fəaliyyətindən imtina edilməsi və bütövlükdə dünyadan özgüləşmə “təmiz xarizma”-nın səciyyəvi cəhətlərindəndir. Xarizmalı lider, şübhəsiz, original keyfiyyətlərə malikdir, lakin liderin xarizma statusunu müəyyən edən həmin keyfiyyətlər deyil. Liderin ardıcılıları yaxud qrup xarizmalı lideri müəyyən edir. Bu məsələdə Veberin mövqeyini bir qədər sadələşdirib deyə bilərik ki, əgər qrup öz liderini xarizmalı hesab edirsə, onda lider, malik olduğu müstəsna keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq, artıq xarizmadır. Burdan belə bir qənaətə gələ bilərik ki, ən adi adam belə xarizmalı lider ola bilər. Deməli, əsas və həlledici amil xarizmalı lideri adi adamlardan fərqləndirən və adi adamlara müəyyəssər olmayan fəvqəltəbii, fəvqəlbəşəri keyfiyyətləri, ən azı müstəsna hakimiyyəti liderə aşıllayan sosial prosesin özüdür.

2. Xarizmalı liderin sosial sistemə təsiri. Xarizmanın tipləri

Veber xarizmanı sosial aləmdə inqilabı qüvvə hesab edirdi. O, qeyd edirdi ki, əgər ənənəvi hakimiyyət mühafizakardırsa, xarizmalı lider sosial sistem, onun rəsonal-hüquqi strukturu üçün təhlükə yarada və sistemin özündə ciddi dəyişiklik edə bilər. İnqilabı qüvvə kimi xarizma fərd və subyektlərin təfəkküründə ciddi dəyişikliklər etməklə onların subyektiv yaxud daxili oriyentasiyasını dəyişdirir. Nəticədə bu cür dəyişikliklər və yeniləşmə fəaliyyətin əsas istiqamətini və münasibətlər sistemini radikal surətdə dəyişdirir və sosial fəalliyəti bütövlükdə sosial dünyanın tam fərqli problemlərinə yönəldir¹⁸. Beləliklə, fərd və subyektlərin təfəkküründə baş verən dəyişikliklər hakimiyyətin, xüsusən xarizmalı hakimiyyətin strukturunda əmələ gələn dəyişikliklərlə bilavasitə bağlıdır və onlardan asılıdır. Digər inqilabı qüvvə formal rəsonallıqdır. Veber, təsirinə görə, onu xarizma ilə müqayisə edir və qeyd edir ki, xarizma daxili inqilabı qüvvə kimi subyektin təfəkkürünü dəyişirsə, formal rəsonallıq xarici qüvvə olub öncə cəmiyyətin strukturlarını, sonra da fərdlərin fikir və davranışlarını dəyişdirir.

Zənnimizcə, Veber burda ardıcılıları arasında “ərinmiş” adi xarizmanın ideal xarizma tipindən fərqlərini göz önündə tutur. Ənənəvi hakimiyyət kimi xarizmaya əsaslanan hakimiyyətin də analizini Veber bürokratiyanın ideal tipi ilə başlayır. Xarizmalı hakimiyyət strukturu bürokratik sistemdən nə ilə fərqlənir? İdeal bürokratik tipdən fərqli olaraq, xarizmalı təşkilatın üzvlərinə xüsusi məşq keçilmir, onlar xarizma keyfiyyətlərinə malik olma dərəcəsinə görə yaxud az və ya çox dərəcədə liderlərinə bənzədikləri üçün sadəcə seçilir. Təşkilatda tutduqları status yaxud vəzifənin aydın iyerarxi yoxdur, gördükləri işi heç vəclə karyera adlandırmaq olmaz: burda vəzifəyə təyin olunmaq yaxud vəzifədən azad olunmaq, irəli çəkilmək və buna bənzər hallara təsadüf edilmir. Beləliklə, xarizmatik təşkilat formal qaydalara, inzibati orqanlara və ya hüquqi presedentlərə malik deyil.

Güman ki, bunları nəzərə alaraq, Veber onun strukturunu bürokratik təşkilatın strukturundan xeyli aşağı olduğunu vurğulayır. Liderin ölümündən sonra xarizmalı hakimiyyətin taleyi necə olur? Bu, əsasən təşkilatın üzvlərindən və onların maraqlarından çox asılıdır. Təşkilat yaşamağında davam etsə də, bu artıq “korlanmış” yaxud əvvəlki keyfiyyətlərə malik olmayacaqdır. Çünki xarizma təbiətinə görə “zərif” və qeyri-sabitdir. Hər şeydən öncə ardıcılılar təşkilatın davamlı olmağını təmin

¹⁸Max W. Essays in Sociology. Translated, edited, and Introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills. New York, Oxford University Press, 1958, p.248-250

etmək üçün yeni strategiyalar hazırlamaladır: yeni liderlə identifikasiya olunmaq üçün qaydalar məcmusu, xüsusi davranış etikası və s. tələb olunur. Lakin bu cür qaydaların tez bir zamanda ənənəyə və xarizmalı liderin isə ənənəvi hakimiyyətə çevrilmə ehtimalı böyükdür. Beləliklə, təmiz xarizma daha çox şəxsi aspektləri ehtiva edir, tərəfdarları ilə üz-üzə, qarşılıqlı inam, bərc və sevgi hislərinə əsaslanır. Təmiz xarizma yaradıcı və inqilabıdır. Liderin ölümündən sonra adı, “rutinləşmiş” xarizma nəsilədən nəslə keçsə də, sabit sosial strukturların əsasını təşkil etsə də, bütövlükdə mühafizəkar qüvvə kimi sosial dəyişikliyin amili deyildir.

Bizim üçün daha önəmli xarizmanın maqik və profetik variantlarıdır, zira bizim konsepsiyaya görə xarizma fundamental dini konseptdir. Maqik xarizma şamana yaxud maqa (sehrbaza) aid edilir və mühafizəkar qüvvə kimi tayfa adət-ənənələrini qoruyur. Veberə görə profetik xarizmaya daha mürəkkəb cəmiyyətlərdə təsadüf edilir və peyğəmbər digər növdən olan xarizmalı liderlər üçün prototipdir. Fikrimizcə, xarizmanın ruhi xəstəliklə heç bir əlaqəsi yoxdur, onun mənbəyi xarizmalı liderin bi-şüur qatında mövcud olan “gərgin hiss və emosiyaları”dır. Bu qeyri-adi emosiya, Veberin də qeyd etdiyi kimi, ekstaz, eyforiya və siyasi ehtiraslar formasında təzahür edir. Qrup üzvləri yaxud onun ardıcılıarı da eyni hislərə malikdir, əks halda xarizma təşkilatlana bilməz. Bununla əlaqədar Veber qeyri-adi emosiyanın özündə üç məqsədi vurqulayır.

Birincisi iki növ lider tipini ehtiva edir, şaman və “nümünəvi” peyğəmbər, Hər ikisi ekstazdan nicat-xilasa çatmaq, özünü ilahiləşdirmək və kulta çevirmək üçün bir alət kimi istifadə edir. Ekstaz halına gəlməkdən ötrü musiqi, rəqs, tiryək, bir sözlə orgidən istifadə edilir. İkinci məqamı “etik-nümünəvi” peyğəmbər adlandırır. Bu subyekt eyforiyanın mülayim formalarından, məsələn yaşadığımız dünyada hər cür zorakılıq, nifrət, qorxu və ehtiyacdən azad bir sfera yaratmaqdan ötrü rəyayabənzər mistik illüminasiya və dini çevrilmələrdən-konversiyadan istifadə edir. Peyğəmbərin ilahi-etik missiyası var və o, həmin vasitələri tələb olunan dünyanı, mahiyyəti etibarı ilə ideal dünyanı sistemətik olaraq yenidən modelləşdirməyə yönəldir. Bu baxımdan kultun-pərəstişin məqsədi transendent dünyaya yönəlmiş etik davranışı qurmaqdan ibarətdir. Deməli məqsəd heç də Allaha bənzəmək deyil, Allahın yerdə “köməkçisi” kimi ilahi varlıqla mənən və ruhən qaynayıb-qarışmaqdır¹⁹. Üçüncüsü, xarizmalı siyasi lider ardıcılıarın siyasi ehtiraslarını səfərbər edib xeyirli məqsədlərə yaxud onun əksinə yönəldir.

Sosial dəyişikliyi və qəhrəman liderlərin davranışlarını xarizma ilə izah edən Veber xarizmanı nəsə quru termin kimi deyil, onu təcəssüm etmiş həyati qüvvənin özü ilə eyniləşdirir. Xarizmanı ekstazla bağlayaraq, Veber xarizmaya sosial, psixoloji və iqtisadi münəqışə və gərginlikdən qurtulmaq üçün bir vasitə kimi yanaşır. Xarizmalı liderin özü böhranlardan qurtulmağın və azadlığın modelidir. Bizə elə gəlir ki, liderin ardıcılıarı və tərəfdarları iradələrini liderin şəxsiyyətinə deyil, onda təcəssüm etmiş hakimiyyətə təslim edir. Hərçənd ki, şəxsiyyət kultu görk olsa da, çox vaxt reallıq təsiri bağışlayır: əslində hakimiyyət yaxud güc iflasa uğrayanda hamı lideri tərək edir. Qrup üzvləri liderə tabe olmaqla adı qayğılardan və gündəlik üzüntülərdən bir rahatlıq tapır və liderin vasitəsi ilə dərin hiss və həyacanlarını ifadə edə bilər. Bu onların ümümi xeyridir. Beləliklə, xarizma “quru” qanunlara, konformizmə, repressiya və yeknəsək həyat qaydalarına qarşı duran emosional həyati qüvvəyə çevrilir. Biz

¹⁹Nicholson R. The Idea of Personality. London, Cambridge University Press 1923, p.267, 323.

yuxarıda kult-pərəstişin sosioloji aspektlərindən, onun kiçik qrup və məhdud struktur daxilində inkişafından, həmçinin kultun mərkəzində duran xarizmalı lider, onun hakimiyyətindən bəhs etdik. Kultun həmçinin mistik aspektləri, fərdə yönümlüyü və fəlsəfi tərəfləri önəmli məsələlərdəndir və ayrıca bir tədqiqatın predmeti ola bilər.

NƏTİCƏ

Harizma psixoloji və sosial fenomen kimi hakimiyyət yaxud dominantlıq modelidir. Bütövlükdə kult liderinin məqsədi – hakimiyyətdir. Müasir dövrimüzdə liderin məqsədi puldur və hakimiyyət məqsədə çatmaqdan ötrü əsas vasitədir. Hakimiyyət – liderin və onun etiqadının ardıcılıqları tərəfindən qeydsiz-şərtsiz qəbul olunması və liderin öz tərəfdarlarının, qrup üzvlərinin ağılına və davranışına sahib olmasıdır. Bu cür dini sadıqlıq və təzim müəyyən psixoloji direktiv və sərəncamların yaxud sanksiyaların vasitəsilə həyata keçirilir. Tarixən kultun forma və məqsədləri müəyyən cəmiyyət və mədəniyyət tipindən asılı olmuşdur. Bu baxımdan əski dini kultları, həmçinin onların məqsəd və funksiyalarını müasir dünyəvi, siyasi və ideoloji kultlardan fərqləndirmək vacibdir.

Bu baxımdan Veberin sosiologiyasında xarizma anlayışı Dürheymin sosiologiyasında müqəddəs yaxud sakral anlayışına çox yaxındır. Xarizmalı lider fərdləri yaxud bütöv qrupu bu və ya digər fəaliyyət növünə ruhlandırmaq, onları öz ardınca aparmaq qabiliyyətinə malikdir. Müəmmalı bir şey kimi hər birimiz öz təcrübəmizdə bu hadisəni müşahidə etsək də, lakin onu izah etməkdə çətinlik çəkirik. Bir anlayış kimi xarizma daxilən müəmmalı və çətin tərif ediləndir. Lakin bir fakt daha aydın müşahidə olunur: bütün xarizmatik liderlərin başqaları üzərində dominantlığı və hakimiyyəti vardır və təbiətinə görə bu ilahi hakimiyyət yaxud talant bəşər övladı qədər qədimdir.

Fikrimizcə, xarizmanın ruhi xəstəliklə heç bir əlaqəsi yoxdur, onun mənbəyi xarizmalı liderin bi-şüur qatında mövcud olan “gərgin hiss və emosiyaları”dır. Bu qeyri-adi emosiya, Veberin də qeyd etdiyi kimi, ekstaz, eyforiya və siyasi ehtiraslar formasında təzahür edir. Qrup üzvləri yaxud onun ardıcılıqları da eyni hislərə malikdir, əks halda xarizma təşkilatlana bilməz. Bununla əlaqədar Veber qeyri-adi emosiyanın özündə üç məqsədi vurqulayır. Birincisi iki növ lider tipini ehtiva edir, şaman və “nümünəvi” peyğəmbər. Hər ikisi ekstazdan nicat-xilasa çatmaq, özünü ilahiləşdirmək və kulta çevirmək üçün bir alət kimi istifadə edir. Ekstaz halına gəlməkdən ötrü musiqi, rəqs, tiryək, bir sözlə orgidən istifadə edilir.

İkinci məqam “etik-nümünəvi” peyğəmbər adlandırılır. Bu subyekt eyforiyanın mülayim formalarından, məsələn yaşadığımız dünyada hər cür zorakılıq, nifrət, qorxu və ehtiyacdən azad bir sfera yaratmaqdan ötrü rəyayabənzər mistik illüminasiya və dini çevrilmələrdən-konversiyadan istifadə edir. Peyğəmbərin ilahi-etik missiyası var və o, həmin vasitələri tələb olunan dünyanı, mahiyyəti etibari ilə ideal dünyanı sistemativ olaraq yenidən modelləşdirməyə yönəldir. Bu baxımdan kultun-pərəstişin məqsədi transendent dünyaya yönəlmiş etik davranışı qurmaqdan ibarətdir. Sosial strukturlara əlaqələrinə gəlincə, kult yaxud pərəstiş fərdi və qrup həyatının sosial təşkilatlanması formalarından biridir. Liderin ardıcılıqları yaxud qrup xarizmalı lideri müəyyən edir. Bu məsələdə Veberin mövqeyini bir qədər sadələşdirib deyə bilərik ki, əgər qrup öz liderini xarizmalı hesab edirsə, onda lider, malik olduğu müstəsna keyfiyyətlərindən asılı olmayaraq, artıq xarizmadır.

Fikrimizcə, Veberin xarizmanı “təmiz” və “adi-praktiki” iki tipə ayırması sosial struktur və sosial dəyişikliklərlə sıx bağlıdır və sosial nizamın müəyyən zaman

kəsiyyəndə stabilliyi ilə əlaqəlidir. Təmiz xarizmaya nadir hallarda, xusəsən sosial hərəkətlərin ilk mərhələlərində təsadüf edilir.

ƏDƏBİYYAT

1-Eliade M. The Sacred and the Profane: the Nature of Religion. Orlando. Florida 1968

2- Oakes L. Prophetic Charisma: The Psychology of Revolutionary Religious Personalities. New York, Syracuse University Press 1997

3- Max W. Essays in Sociology. Translated, edited, and Introduction by H. H. Gerth and C. Wright Mills. New York, Oxford University Press, 1958,

4- Max W. Economy and Society. 3 vols. Totowa, New Jersey, Bedminster Press, 1968

5- Nicholson R. The Idea of Personality. London, Cambridge University Press 1923